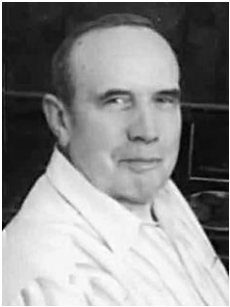

УДК 94(477)"947"

Володимир Перунін,
член Національної спілки краєзнавців України

Державність Київської Русі та тисячолітні "знаменія" великої княгині Ольги — рік 947

Хоча завіса століть стає щільнішою, сьогодення вимагає вдвигнутися у сутінки нашого середньовічного минулого... Йтиметься про мирну історичну подію, майже непомітну документально, яка, проте, мала вагомий наслідок для становлення давньої держави. Відбулося це 1068 років тому. Залишилися відповідні ознаки — "знаменія", нерозривно пов'язані з іменем великої княгині Ольги.

Відомо, що після несподіваної насильницької смерті князя Ігоря (конунга Інгвара), кермо влади прийняла вдова очільника війська-руси. Зміна властителей відбулася у мирний спосіб, і чітко визначилося виняткове право успадкування.

Ольга — тимчасова правителька при князю-недоліткові Святославі, який був єдиним беззаперечним нащадком легендарного Рюрика. Царське болгарське походження матері "впліталось" у величний родовід з "двох рук" [1, с. 166, 211; 2, с. 82; 3, с. 123; 4, с. 104]. Вражає подвійне місцеперебування княгині-матері: у Києві — палац у вигляді кам'яної вежі в укріпленому районі на Старокиївській горі, а у Вишгороді — резиденція і господарський двір. У "Повісті временних літ" описано розкішний кам'яний будинок з гористим дахом, мармуровими колонами, оздоблений фресками і майолікою [5, с. 76].

Одночасно зросли потужність і могутність русів, які викликали стривоженість і занепокоєння сучасника княгині, імператора Візантії Костянтина Багрянородного. В IX столітті твору "Управління імперією" він зауважує, що несподівано зросла і посилилася державна торгівля з Константинополем. Подвоїлись щорічні подорожі до візантійської столиці. Уряд розвинутої віддаленої південної країни з підозрою дивився на нову державу, яка зміцнювалася на Дніпрі [6, с. 167, 168, 204].

Що відбулося? Відповідь — у літературних і археологічних джерелах, які з середини X століття стають численними. Вітчизняний кодекс сповіщає про запровадження новітніх заходів: "В лето 6455 (947) 11 апреля. Пасха. Иде Ольга к Новгороду, и уставы по Мсте погосты и дань и по Лузе погосты и дань и оброки, и ловищае суть и по всей земле и знаменія и места и погосты... изрядивши, взратися к сыну своему в Киев". Начебто малопомітна тимчасова подія залишила відбиток у століттях.

"Кінець першого і початок другого тисячоліття в історії України — це княжа доба, або доба Київської Русі, а в археології — доба городищ, за найбільш прикметними пам'ятками тих часів — городищами [10, с. 541].

Тисячокілометрова відстань від Києва до Новгорода була не лише напрямом, а й найкоротшим шляхом до роз-

в'язання багатьох складних завдань. Приховане, малопомітне у літописному повідомленні застосування військової складової з мирною метою. Будуються, постають назавжди "знаменія" — городища, княжі знаки Київської Русі.

Від 947 року розпочалося впровадження закону "одаля" про земельну власність конунга Святослава. Згідно з тогочасним правом дружини (війська), країна — власність і "одаля" очільника. Там, де постійно перебували військові загоны, — його спадщина, маєтність. Вперше в наших давніх землях запроваджувалися найдосконаліші загальнодержавні закони Європи [11, с. 132, 137; 12, с. 198; 13, с. 337].

Княгиня-мати піклувалася про величне майбутнє сина: не для бездоглядного сироти і безбаченка, а для неповнолітнього повноправного спадкоємця, володаря і очільника війська. Згадку про це містить літопис: у поході на древлян бойовище розпочинає конунг-дитина. Він кидає спис між вух коня, під його ноги, а кормитель і воевода проголошують: "Князь розпочав, продовжимо, дружино, по князю".

Через кілька років Святослав набуває право власності на спадщину діда Рюрика, окреслену північним кордоном біля Новгороду, поряд із землями спорідненої Норвегії. Цісар Візантії занотує цю подію у трактаті 950 року.

Велика княгиня розділила дружину на частини і розподілила у місцях постійного перебування, у військових таборах біля городищ і погостів. Із чужоземного війська вона зробила спільників, державних службовців нової країни. Спадщина від войовничого діда і батька мала форму додержавного утворення, а успадкування від високородної слов'янської матері відповідало розвинутій державності. Службовці-військові біля княжих "знаменій" здійснили територіальний поділ, скасували попереднє родове розмежування суспільства. Їхня присутність уособлювала місцеву владу з виконавчими функціями. "Дані", "оброки", "уроки", зображені у літописі, — це впровадження системи оподаткування підвладного місцевого населення. Отже, формується "тріада" з ознаками розвинутої державності [14, с. 21, 29, 31], а також головне місто: із Києва почалось державне відродження і там замкнулося коло подорожі.

Викладене доцільно обґрунтувати і проілюструвати за допомогою тогочасних вітчизняних джерел, проте у слов'ян не було власних Гомера чи Вергілія. Наші предки залишили міфопоетичні знання, як-от "Велесову книгу" — духовний заповіт, єдиний твір, в якому згадано про діяння Рюрика, діда Святослава, в Південній Русі: "Той бо лис хитруватий іде до степу і б'є купців іних, які йому довіряються". Подальші події у цьому джерелі не відображено [15, с. 57; 16, с. 457; 17, с. 4, 127].

Однак літописні погости, дані, оброки, ловища, уроки канули в Літу, відійшли за часову межу. Це примушує звернутися до княжих "знаменій" — городищ, відомих із рядків давнього кодексу. Їх застосовували як постійні військові берегові укріплення. В ранньоскандинавських джерелах-сагах Київська Русь отримала назву "Гардаріка" [12; 18, с. 248; 19] (європейська "гарда" — охорона + "ріка"). Отже, нашу давню Вітчизну літописці визначали як захищені берегові землі численних рік. Лінгвістичну розвідку варто доповнити результатами археологічних досліджень: "Майже половина городищ (49%) зосереджена в басейні Дніпра і його допливів. Довкола Дніпра, його водної системи, осьової, серцевинної, створювалися терени давньої руської державності"; "Засвідчується, що до X століття укріплених поселень на захід від Дніпра не було"; "Дніпро (2285 км) із численними притоками поєднував берегові землі" [10, с. 546; 20, с. 17; 21, с. 128; 22, с. 8].

Спорудження фортець "по всій землі" вимагало значних витрат людської праці, матеріалів, а отже, передбачало використання споруд упродовж десятиліть. Давнє слово "знаменіє" відповідає сучасній лексемі "знак". Воно однокореневе з поняттям "знання". Літописне "устави" передбачало довгочасність. Отже, ці лексичні форми свідчать про фундаментальний характер перетворень, далекоглядність княгині, яка почала формувати державність нашої країни.

Звісно, неможливо наблизити подію 947 року, проте в пригоді стане княжий знак: військове укріплення, свідок діянь великої правительки. Його відповідність (часову і просторову) до літописних "знаменів" і "погостів" на гідронімах Лузі і Мсті науковці довели ще у XIX столітті, це зафіксовано у двох загальноновизначених європейських джерелах [23, с. 36, 37; 24, с. 519, 520].

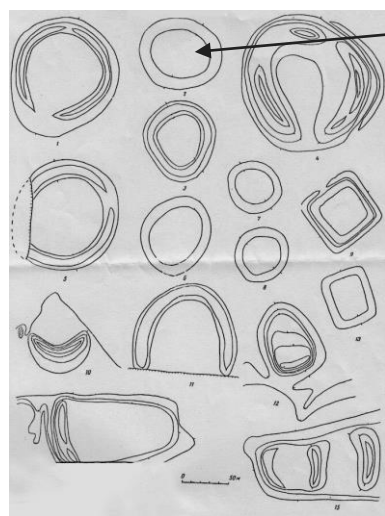
Городище розташовано на вході в берегові землі 480-кілометрової річки Стир біля селища міського типу Зарічне (до 1946 року — Погост Зарічний) на півночі Рівненської області (див. рис. 1). Це військова споруда округлої форми, діаметром 55х60 м, оточена земляним валом, захищена двома ровами. На південному підвищенні виявлено докази розташування військового поселення (250х100 м) із тимчасовими побутовими забудовами. Саме відокремлене розміщення табору, малі розміри капітальної споруди дають змогу вбачати в ній княже "знаменіє", військову будівлю мирного призначення. Не існувало у ті часи на теренах Східноєвропейської рівнини збройних сил, які б могли протистояти дружині — війську малолітнього князя Святослава. Це його символи власності — "одалі" та влада. Подібних невеликих колоподібних споруд поблизу гирл річок залишилося майже 400. Вони наочно втілюють основу, внутрішню будову, загальний вигляд державного ландшафту.

Окрім стародавнього слова "знаменіє" і, відповідно, сучасного "знака", є аналогічна лексема грецького походження — "символ", що означає "з'єднання", "поєднання". Засіб, що допомагає відтворити дійсність, зображення. У давніх жителів Еллади ним слугували уламки розбитої плитки. Якщо місце зламу збігалось, люди визнавали один одного, підтримували зв'язок. Отже, кожен символ відмінний і потаємний, його значення зрозуміле тим людям, які належать до певної сукупності, поєднані способом життя чи діяльністю.

Повніше з'ясувати цей аспект допоможуть відомості про легендарного Рюрика (Хрерікера). Був хрещений, прийшов на землі, які у 862 році отримали назву Київської Русі. У попередніх походах на Францію, Іспанію завжди діяв спільно з норвежцями, у війську також були ободріти, руяни. Показово, що землі Східнослов'янської рівнини утворювали по ріках Мсті і Лузі природний кордон з Норвегією, тому, безсумнівно, можемо спиратися на історичні факти від перших державних службовців зі Скандинавії.

Городище (пам'ятка історії X століття національного значення)

Погост Зарічний (947—1946 рр.)

Рис. 1. "Знаменія" — наземні знаки власності князя Святослава і місцевої державної влади

Вони прийшли з далеких північних земель, де щоденне існування споконвічно вимагало надзвичайних зусиль для виживання. Суворі природні умови: довга темна зима, коротке літо, землі, затиснуті між горами і морем, що завжди були бідними для ріллі. Таке середовище гартувало та гуртувало не одне покоління, які жили за чіткими законами. Навіть очільники, конунги повинні були дотримуватися загальнообов'язкових правил. У цьому бачили запоруку власної безпеки, своєї родини. В стародавньому суспільстві зовнішній світ і його мешканців вважали ворогами. Лад північних народів існував як протистояння облаштованого і залюдненого Мідгарда (Серединна країна, внутрішній світ) і Утгарда (те, що за загорожею) — кам'янистої ворожої холодної країни, де нема насіння, сохи, а отже — безлад. Триває вічна боротьба між благодійними, добродійними силами природи і ворожими силами хаосу [26, с. 59, 87, 90, 91].

Захист, кордон між двома світами тодішнього життя визначали чіткі правила і закони, а наочним втіленням розмежування був княжий знак — опукла, колоподібна земляна споруда, те, що нині має назву городища. Саме вона обмежує внутрішнє, серединне, упорядковане і захищене від зовнішнього — безкрайого і безладного. Знак, з якого починається "серединний світ Мідгард", одержавлена земля. Збережене до початку III тисячоліття дохристиянське слово "по-гост" і відповідна географічна місцевість переконують і лінгвістично, й історично.

Коло у скандинавській міфології означає кордони священного простору, місце зв'язку земного і небесного. Саме північні народи Європи помітили відповідність подій земних і небесних, а знак, що символізує цей взаємозв'язок, — упорядковане, облаштоване, рятує [4, с. 206—208; 26, с. 215, 217; 27, с. 82, 83, 98—99].

У контексті дослідження так зване городище можна вважати капищем. Вбачати, що саме тут відбувався зв'язок із вищими силами, небесним захисником в особі бога Тора. Головний оборонець людства змагався і бився з предковічними силами безладу молотом із куцою ручкою Мйольніром. Зброєю далекого бою особливав закон. Цілив ним у супротивника без промаху. Описавши замашну криву, молот повертався до власника. Бог був суворим, жорстоким, вимагав послуху й підкорення. І його покарання було відповідним: порушник ставав злочинцем і вигнанцем зі "світу людей", якого можна було безкарно вбити, наче лютого звіра. Володар блискавки, грому, покровитель воїнів оберегав дружину на війні. Клятву воїнів Олега зброєю і богом зображено на рис. 2 [28, с. 199].

Рис. 2. Клятва воїнів Олега зброєю і богом.

Мініатюра Радзівілівського літопису, арк. 16, кінець XV ст.

Перші капища з'явилися саме в Новгороді та Києві, містах, захищених законом [29, с. 33]. Таким чином, у рядках літопису визначено упорядковану спадщину, довжина якої сягала відстані між двома містами, від Новгороду до Києва, а ширину окреслювали погоди. Гардаріку на півночі Східнослов'янської рівнини захищав Holmgardr — Новгород, з півдня Kaenugardr — Київ. Скандинавський погляд відображено в ісландському творі Х. Ерлендсона у XIV ст. [30, с. 187—188], і він збігається зі свідченнями наших давніх літописів.

Знаменно, що саме ці два міста отримують слово-додаток "gard", інші відомі міста Східноєвропейської рівнини його у назві не мають. Вважатимемо, що цей знак уособлює створення захищеної законами "серединної країни" — Мідгарда, для нас — давньої Вітчизни з Київської Русі.

Малі, колоподібні земляні споруди — знак влади і власності першоочільника прадавньої країни. Знак влади на землі для неба, знак неба на землі. Це "одаль" — "маєтність", "успадкована садиба", невідвласнювана, спадкова родова земельна власність [4, с. 240], визначена давнім законом: "Ніхто не повинний віддавати на сторону спадщину іншого, і ніхто не повинний позбавляти іншого його спадщини".

Коло "городище" біля селища Зарічне — довічний знак першого вітчизняного очільника князя Святослава. Можливо, з небесної височини слугувало мішенню для молота бога-законодавця Тора. Закон творив мир і лад. Без них, відповідних і взаємозв'язаних, десятки тисяч військових князя Святослава не утримали б владу над чотирма мільйонами різноплемінного мирного населення величезної рівнини.

Рови, вали городища — застигли хвилі землі, ознаки триумфу мирної державної ходи великої княгині Ольги на чолі київської дружини князя Святослава у 947 році.

Список використаної літератури

1. Щепкин Е. Порядок престолонаследия у древненорвежских конунгов. Сборник статей, посвященных В. О. Ключевскому. — Москва, 1909. — С. 166—211.
2. История Болгарии. — Москва, 1954. — С. 82.
3. Иванченко Р. Державницька ідея Давньої Русі-України. — Київ, 2007. — С. 123.
4. Будур Н. П. Повседневная жизнь викингов IX—XI века. — Москва, 2007. — С. 59, 87, 90, 91, 104.
5. Сліпушко О. Таємниці володарів Русі. — Київ, 2003. — С. 76.
6. Франклин С. Начало Руси. 750—1200 / С. Франклин, Д. Шепард; Под ред. Д. М. Буланина [Пер. с англ. Д. М. Буланина, Н. Л. Лужецкой]. — Санкт-Петербург : ДБ, 2000. — С. 167—168, 204.
7. Фроянов И. Я. Рабство и данничество у восточных славян (VI—X вв.). — Санкт-Петербург, 1996. — С. 512.
8. Повесть временных лет. [по Лаврентьевской летописи 1377 г.] / Рос. акад. наук; подгот. текста, пер., ст. и коммент. Д. С. Лихачева под ред. В. П. Адриановой-Перетц. — 3-е изд. — Санкт-Петербург : Наука, 2007. — С. 667.
9. Русский хронограф. — Москва, 2008. — С. 29.
10. Пастернак Я. Археология Украины. — Торонто, 1961. — С. 541, 546.
11. Ристе У. История внешней политики Норвегии. — Москва, 2003. — С. 132, 137.
12. Гуревич А. Я. История и сага. — Москва, 1972. — С. 198.
13. Гуревич А. Я. Норвежское общество в раннее Средневековье. — Москва, 1977. — С. 337.
14. Гринин Л. Е. Государство и исторический процесс. — Москва, 2007. — С. 21, 29, 31.
15. Велесова книга: духовний заповіт предків. — Київ, 2006. — С. 57.
16. Шамбаров В. Е. Великие империи Древней Руси. — Москва, 2007. — С. 457.
17. Велесова книга: збірка проукраїнських пам'яток. — Київ, 2001. — С. 4, 127.
18. Джонс Г. Викинги. Потомки Одина и Тора / Гвин Джонс; [Пер. с англ. З. Ю. Метлицкой]. — Москва : Центрполиграф, 2003. — С. 248.
19. Литаврин Г. Г. Византия, Болгария, Древняя Русь (IX—XII в.) / Г. Г. Литаврин ; РАН Ин-т славяноведения. — Санкт-Петербург : Алетей, 2000. — С. 12.
20. Куза А. В. Древнерусские городища X—XIII вв. Свод археологических памятников. — Москва : Российский гуманитарный научный фонд, 1996. — С. 17.
21. Ляпушкин И. И. Славяне Восточной Европы накануне образования древнерусского государства. — Ленинград, 1967. — С. 8.
22. Раппопорт П. А. Восточное зодчество западно-русских земель X—XIV вв. — Ленинград, 1967. — С. 8.
23. Брокгауз Ф. А. Энциклопедический словарь / издатели: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон; [под ред. проф. И. Е. Андреевского]. — Санкт-Петербург : Типография Акц. Общ. Брокгауз—Ефрон, 1890—1907. — С. 36, 37.
24. Slownik geograficzny Krolestwa Polskiego I innych Krajow slovianskich. — Warszawa, 1885. — т. 7. — С. 519, 520.
25. 200 мифов народов мира : Древний Египет, Древняя Греция, Древний Рим [и др.] / [сост. Пернатъев Ю. С.]. — Харьков ; Белгород : Клуб семейн. досуга, 2014. — С. 249.
26. Церен Эрик. Лунный бог. — Москва, 1966. — С. 199, 215, 217, 218.
27. Смирнова И. Тайная история креста. — Москва, 2007. — С. 82—83, 98—99.
28. Софія Київська. Візантія. Русь. Україна. — Київ, 2011. — С. 199.
29. Лозко Г. Коло Свароже. — Київ, 2005. — С. 33.
30. Лебедев Г. С. Эпоха викингов в Северной Европе и на Руси / Г. С. Лебедев. — Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1985. — С. 187—188.
31. Энциклопедия символов, знаков, эмблем. — Москва, 2005. — С. 300, 301.
32. Кухаренко Ю. В. Средневековые памятники Полесья (свод археологических источников). — Выпуск Е 1—57. — С. 34, табл. 14.

Надійшла до редакції 2 червня 2015 року